

Associació
Memòria
de **Mallorca**

www.memoriadelesilles.org

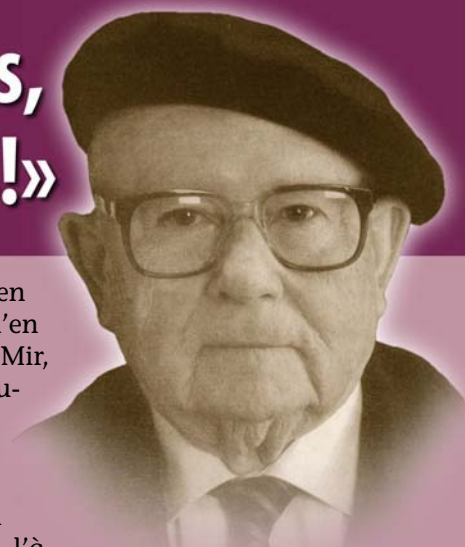
Temps de la Memòria

Número 14 / Juny 2010

Sumari

- **Editorial:**
Gotes de mel p.2
- **A Pep 'Fusteret'**
in memoriam p.3
- **Conscienciar**
i fer justícia p.4
- **Les dones:**
exemple de dignitat p.5
- **Estimades falzies**
i cossiers p.5
- **Recordant a...**
Joan Losa Campomar
p.6
- **Qui pren els**
ajuntaments
mallorquins al juliol
del 36? p.7
- **La repressió**
franquista i
la Guerra Civil en
la literatura catalana
contemporània p.14
- **Damià Crespí Sbert**
in memoriam p.15
- **Mis antepasados y**
otros recuerdos... p.16
- **Poema: Als padrins** p.16

«¡Compañeros, no nos olvidéis!»

Josep Muntaner Cerdà.
Va morir als 96 anys

Amb aquestes paraules s'acomiadaren multitud de companys de captiveri d'en Josep Muntaner a la pressó de Can Mir, quan eren trets d'aquesta amb l'excusa de l'alliberament, malgrat ells ja coneixien el seu destí. Ell no ho va fer. Dins la pressó la realitat s'altera de tal manera, producte del patiment i la injustícia, que segons l'ànim d'abatiment, i la incertesa de ser el proper cridat de la llista feia que molts envejassin acabar d'una vegada per totes amb aquella insuperable tortura.

Per en Pep 'Fusteret' *No eres blaves ni verdes les muntanyes*, ni el món i el seu ordre social era intocable, ni l'home era tan sols una eina de treball. En Pep somniava amb un món millor i més just: ell només feia ús del seu dret de llibertat de pensament i d'ideologia. Uns ideals tan revolucionaris com els que avui trobam beneïts dins la nostra Constitució, és a dir, la nostra Democràcia; lo qual indica que no era un «individuo peligroso capaz de cometer cual atrocidad» i que no anava tan errat en les seves esperances. A la vida les oportunitats s'han d'aprofitar, i això és el que va fer de la seva vida en Pep, una gran oportunitat. Va sortir de la pressó i va exprimir tot el suc a la vida com només ho fan aquelles persones que demostren afany de superació i una esperança en el futur, per llunyà que sigui, perquè res els ha estat regalat, i tot ho han hagut d'aconseguir lluitant de valent.

N'hi ha persones que moren en el mateix moment en que el seu cor s'atura, però n'hi ha d'altres que triguen en morir mentre sigui viu el seu record que batega dins nostre. Des d'ara i per sempre, nosaltres som la teva memòria, el teu llegat, la teva història. Perquè nosaltres «no te olvidamos, compañero» i farem que les properes generacions coneguin tota aquella part de la història que ens volgueren amagar i silenciar, com si no hagués existit i res hagués passat. No t'oblidam, com tampoc oblidam a Joan Losa Campomar i Damià Crespí Sbert, i tants d'altres que ens deixau orfes de la vostra experiència, de la vostra història. El nostre record i reconeixement. Salut companys!

Memòria de Mallorca

Gotes de mel*

*Títol del primer llibre de poemes d'en Josep Muntaner Fusteret

La tasca desenvolupada per la nostra associació aquest any ha estat molt densa, la lluita que tenim enfront de les institucions i jutjats, contextualitzadores unes i directament franquistes els altres (i per mostra Sa Feixina i el que ha passat amb el jutge Garzón), per aconseguir el reconeixement, la justícia i reparació per a les nostres víctimes del feixisme i dels seus familiars, ha fet que tenguéssim uns ensurts que si no fos per l'esperit que ens anima –els d'aquells que hi deixaren el seu bé més preciat, la vida– i també per una sèrie d'esdeveniments i activitats fa que tot

plegat estiguem animats per seguir lluitant i “en no llençar mai la tovallola”. Començaré per les xerrades que du a terme Memòria de Mallorca als instituts, en alguna de les quals hi he participat com a testimoni en qualitat de filla i neboda de represaliats republicans ambdós mestres d'escola, i que en altres ocasions la nostra presidenta ha estat acompanyada de testimonis tan valuosos com en Libertario Gelabert “Tario”, Salvadora Crespi i Magdalena Nebot. No vull deixar d'esmentar que aquestes xerrades estan recolçades per el Consell de Mallorca mitjançant un programa anomenat “Iniciatives als Instituts” i que de 10 xerrades que ens varen adjudicar ja n'hem exhaurides 9, tot i que vàrem començar pel febrer i ens hem hagut d'amotllar a la programació dels instituts i al seu calendari d'exàmens. Per tots els instituts que hem visitat s'ens ha dit que pel proper curs ens tendrien més en compte a l'hora de programar. I ara parlaré de la nostra tasca en sí mateixa. Quan la presidenta i jo anam cap a l'institut estructurant una mica la nostra intervenció, sempre acabam diguent que bastaria que un o una jove dels que ens escolta prenguéss consciència del que va passar durant la guerra en aquest país, i en especial en aquesta illa, per considerar aquesta activitat un èxit. Vet ho aquí que aquest número de la nostra revista en tenim una prova, l'article que ens envia Joan Antoni ens confirma que anam bé,

Antònia Mercadal recollint el premi “Isabel Coll”

que hem de seguir, que es encoratjador el que escriu i que des d'aquí li vull transmetre l'enhonorabona. L'experiència no ha pogut ésser més positiva. Els joves han estat molt receptius, s'han conmogut amb els capítols de “Memòria i Oblit” que els hi hem mostrat, han participat fent preguntes i donant opinions... Amb una paraula, crec que l'experiència ha estat gratificant i hem de seguir en ella. I ara vull fer menció al que jo denominaria la part més “agraïda” (però també important) de la nostra tasca, i és el seu reconeixement per part d'entitats importants de la societat. Ja sabeu que a principis d'any s'ens va atorgar per part de la “Comissió de la Dignitat” de Catalunya el “Premi a la Dignitat 2009”. Idò bé, les Joventuts Socialistes de les Illes Balears ens van fer una “Menció Especial dels Premis Isabel Coll” que vàrem anar a recollir el dia 17 d'abril. I més recentment també una “Menció Especial 1 de Maig” atorgada per el sindicat UGT de les Illes Balears. **Gràcies a aquestes gotes de mel ens serveixen d'esperó per seguir endavant amb aquest panorama tan poc encisador.**

Salut i República. ■

Libertario Gelabert, Antònia Mercadal i Mª Antònia Oliver en una xerrada als instituts.

Crèdits:

Han col·laborat:

Antònia Mercadal Serra / Peter de Echave / J. Antonio Jiménez Pérez / Libertario Gelabert / Vicenç Lillo / Maite Blázquez Losa / Mª Àngels Recio García / Miquel López Crespi / Maria Crespi / Juan Hernández Jover

Coordinació, disseny i maquetació:

Blas Guevara

Temps de la Memòria

és el butlletí trimestral de l'ARMHM.

La publicació no es fa responsable de les opinions dels seus col·laboradors.

Per posar-se en contacte amb nosaltres:

tempsdelamemoria@gmail.com
o al 625 45 45 00

A Pep 'Fusteret' *in memoriam*

Per Pedro de Echave, vocal de Memòria de Mallorca

El pas del temps imposa inexorable el seu ritme i la generació que visqué en primera persona aquells convulsos temps de República i Guerra va desapareixent sense remei. El lent i constant degoteig ha afectat en aquesta ocasió a Josep Muntaner i Cerdà, En Pep *Fusteret*, un dels darrers testimonis de pes que restaven amb vida a Mallorca.

Pep patí en primera persona la repressió feixista tot i que va salvar la pell de miracle. Aquest fet va condicionar profundament la resta de la seva llarga existència, imprimint-li una actitud de permanent compromís amb els companys que va veure desaparèixer a mans del franquisme. Fa pocs dies, als seus esplèndids 96 anys, Pep encara mantenia ben viu el seu talent, una filosofia vital que impressionava a qui tenia la sort de conèixer-lo i compartir moments amb ell.

Quan arribà aquell fatídic estiu del 36, Pep *Fusteret* era llibertari i membre de la CNT de Pollença, el seu poble d'adopció. Compartia amistat i militància amb una de les principals figures polítiques del poble, Martí Vicens, de malnom *Bon Jesús*. Tots dos formaren part de la colla d'activistes que es van parapetar a l'Ajuntament del poble amb armes rudimentàries per a resistir el ja proclamat cop d'estat feixista. Malgrat tenir la població sota el seu control durant un parell de dies, no es va produir cap atac a persones de dretes ni als seus bens. Un fet que Pep solia remarcar i del que es sentia enormement orgullós.

La resistència és tornà inútil i tocà fugir cap a la muntanya amb un grapat més de companys. Després de dies vagant per la serra menjant el que trobaven, Pep es va amagar a casa d'uns familiars a Sa Pobla. Poc temps després era detingut i enviat a la "Prisión Estaciones de Palma", més coneguda com a Can Mir. Allà serà testimoni de les tristament famoses *tretes* i més d'una vegada se li encollirà el cor esperant sentir el seu nom en aquelles maleides llistes que no eren altra cosa que un passaport cap a la mort.

Em resulta molt difícil imaginar el que podia passar pel cap d'aquell jove presoner en l'avantsala del seu més que previsible final.

Però el destí li tenia reservada un altra sort. Sotmés a judici sota la grotesca acusació de "anarquista peligroso capaz de cometer cualquier atrocidad", va ser condemnat a cadena perpètua; aconseguia així eludir la pena de mort. Després d'uns anys de presó sortí lliure reincorporant-se a la societat trista i asfixiant de la postguerra; res feia recordar ja el clima d'esperança en un canvi social dels anys previs al cop feixista. No va tenir més remei que conviure amb els vençedors i les seves normes. Però ho va fer amb dignitat, sense girar mai l'esquena a les seves idees ni al record diari dels seus companys desapareguts. Cercà refugi a la poesia i escrigué una bona pila de llibres. Una vegada mort el dictador publicà la seva narració autobiogràfica dels dies de la Guerra sota el títol de "No eren blaves ni verdes les mun-

Josep Muntaner, segut primer per la dreta. 1 d'abril de 2008

tanyes" i era habitual trobar-se'l a primera fila dels actes d'homenatge i de recuperació de la Memòria.

L'amarg record del seu captiveri, emperò, el va acompanyar tota la vida. En Pep encara somiava, més de setanta anys després, amb la cúpula de la Presó Provincial i amb les cadenes que lligaven els seus canells. Malgrat això, no és cansava de repetir, a qui el volia escoltar, que preferia haver estat mil vegades una víctima abans que haver estat un botxí.

Calen molt d'homes com ell en aquests temps de grisor, hipocresia i mediocritat. **Que la terra li sigui lleu a aquest vell i digne lluitador. ■**

Assistència psicològica

Memòria de Mallorca posa a l'abast de tots el seu servei de consulta psicològica.

**Plaça de l'Hospital, 4
Casal d'entitats
C.C. La Misericòrdia**

**Dimecres de 15.00 a 17.00 h
Dijous de 10.30 a 12.30 h**

Concertar cita prèvia únicament durant aquest horari
al tel. 971 21 96 60

Conscienciar i fer justícia

Juan Antonio Jiménez Pérez, estudiant de batxillerat d'humanitats IES Berenguer d'Anoia (Inca)

Realment el matí del 28 de maig de 2010, canvià la concepció de "memòria històrica" per a molts dels alumnes que aquell dia presenciaven la conferència donada per la presidenta de l'Associació Memòria de Mallorca, juntament amb Antònia Mercadal, el seu recolzament fou conmovedor, a més d'aportar nombroses dades molt interessants.

Realment va valer la pena assistir a aquesta conferència? Sí rotund, principalment per dos motius: conscienciar-nos i fer justícia.

Per què conscienciar-nos?

Avui per avui, molts de joves s'enfronten a la vida amb patrons totalment erronis, és a dir, amb un mètode d'actuació tret directament de la televisió, tots sabem a quina televisió ens referim, a l'igual que sabem que n'hi ha d'altres més culturals, també sabem que n'hi ha d'altres que no. Aquestes altres televisions són la veritat del que el Govern admet: la manipulació del Poble. Amb això vull dir que el Poble, per a

Mª Antònia Oliver, Antònia Mercadal i Libertario Gelabert en una xerrada sobre memòria històrica a l'IES Berenguer d'Anoia d'Inca.

la seva desgràcia, no té l'oportunitat de raonar, de pensar per sí mateix i de tenir un criteri amb el qual presentar-se a les urnes, a les manifestacions, i a tots aquells aconteixements que ells mateixos, manipulats, anomenen "pèrdues de temps".

Realment no puc més que expressar el meu malestar per aquesta gent que es veu dia rere dia, més i més consumida per el "sistema". Quin remei hi ha? Tan sols cal dir el que proposaren, tant la presidenta de l'Associació com la seva col·laboradora: llegir, estudiar i tenir una ment crítica, tot això només, és el que cal a la humanitat, culturitzar-se, ser persones que puguin votar el seu futur amb criteri, això i més cal per evitar que en definitiva, el "sistema", ens absorbeixi.

Per acabar, i com a mostra de la realitat, dolorosa, tan sols basta veure la poca gent que realment posa interès en tot això.

Per què fer justícia?

La resposta és obvia, ningú ha de callar, ningú en absolut hau-

ria de deixar ofegar el seu dolor, el seu passat i la seva memòria en la història i res més. Tots tenim unes les nostres responsabilitats, una d'elles és reparar la injustícia que patiren un dia els nostres avantpassats, que lluitaren durant tant de temps per a després ser-li arrebatat d'un "tret". I no tan sols per aquest motiu, el qual és molt greu i vergonyós per a tots aquells que miren i no veuen res, sino també per evitar casos com els que avui estam veient a la nostra pròpia Democràcia, i si avui, en el segle XXI la Democràcia permet casos com el del jutge Garzón, acusant-li de delictes per tractar d'ajudar a tots aquells que duen molts d'anys volguent desvelar la seva història, els milers d'històries que encara avui estan essent silenciades per grups d'ultradreta, evidentment d'una manera indirecta, per tot això i per més coses que la democràcia d'avui no està tancant, deuríem de fer justícia, i l'hem de fer.

Finalment m'agradaria dir que tot aquell que es senti identificat amb les meves paraules, té l'opció de canviar, i millorar. ■

Les dones: exemple de dignitat

Per Libertario Gelabert

Es pot viure sense Déu, jo mai el vaig necessitar i si en la meua ignorància li vaig fer alguna petició, no hem va fer cas o va passar de mi. De nin els meus precos sols van ser demanar pels meus pares, que donés forces a la meua mare i que el meu pare tornàs aviat, tenia unes ganes enormes de conèixer-lo, quan ens va haver de deixar jo tan sols tenia un poc més de tres anys.

La nostra mare, creient de la fe catòlica i cristiana, ens manava tots els diumenges i festes de guardar a missa, i ens deia que quan estiguéssim agenollats demanàssim al Senyor amb tot el nostre cor que ens duqués aviat al nostre pare. Sempre va ser el nostre prec ja que si haguéssim que demanar per les necessitats que ens mancàvem el diumenge se'ns hagués fet llarguíssim, i la veritat era que per la meua banda una vegada fet el prec la meua ment estava en altres llocs, només sortir, ja a la porta d'entrada que era la mateixa que la de sortida, un capellà procurava que ningú intentés marxar ja que quan acabava la missa havíem d'anar amb ell per aprendre el catecisme, i així un diumenge si i l'altre també. Aquest era el pa que ens donava l'Església cada diumenge i festes de guardar, però el pa de cada dia per dur a la boca al Senyor, moltes vegades se li va oblidar.

L'assistència a missa era necessària i obligatòria per tenir accés a l'escola, als auxiliis socials, inclosos per a poder entrar a la sala del cinema situada per sota de l'església, i també pel perdó

dels pecats i les almoines. Per l'escola no em preocupava, ja que tant si havia anat o no a missa, allà sempre ens van tractar pitjor que un ca, sempre fórem els fills d'un roig. De les almoines, mai en necessitarem de l'església, la meua mare mai les hagués acceptat, ella sempre va estimar més al meu pare que al seu Déu. A Déu sempre li pregà, però el nostre pare sempre va estar en la seva ment i va ser l'exemple a seguir que sempre ens posava per a la nostra educació.

No sabíem llegir però ella ja ens havia ensenyat els valors del nostre pare, valors que ens ensenyava per a que compenguéssim millor l'absència d'aquest. Sí, tant en Galileo com jo érem molt petits, i se'ns feia molt difícil poder comprendre l'odi que ens tenien en el carrer o en el col·legi a tots els de casa. Odi, fins i tot, des de la casa de Déu, mai se'm podran oblidar les paraules que van pronunciar els feixistes la nit en que vingueren a matar el meu pare: *Por Dios y por la patria!* Les presons estaven plenes i en el cementiri s'amuntegaven els assassinats, vaig tardar en entendre el vertader significat d'aquelles paraules. Va ser una difícil tasca la que el pare li va encomanar quan va haver de marxar: Carme, cuida dels nostres fills.

Vaig tenir una gran mare i una fantàstica família. Crec que algun dia s'hauria de recordar tot el patiment d'aquelles dones i fer un homenatge i reconeixement al seu valor, varen ser un gran exemple de dignitat. ■

Estimades falzies i cossiers

Per Joan Vicenç Lillo i Colomar

Vet aquí que m'agenollo i demano que tota la supèrbia es faci en mi humilitat i respecte pel que he d'escriure seguidament:

Una casa vella, sagrada, on els cossiers comencen la dansa a Los Damunt el darrer diumenge de maig.

És baixa aquesta casa, de teules antigues i col·locades amb la saviesa que no podem aspirar a entendre i on hi crien les falzies. Avui, ben davant és ple de gent. Surten els cossiers al so dels xeremiers. Ballen bé, però perquè? En Cabrit i en Bassa, saben perquè?, els fan guàrdia abans de començar la missa.

Al seu estimat el torturaren i mataren l'any 1937. Els assassins mai han estat jutjats. Avui entre els cossiers

que ballen davant ca seva, n'hi ha que militen al PP i governen a l'Ajuntament d'Alaró. Mai no han condemnat políticament i públicament, l'acció política i criminal de suport al cop d'Estat del 36 dels seus padris. Un dels cossiers fa poc ha votat, com a regidor del PP, en contra de canviar el nom d'un carrer del poble que honorava a un feixista i que ordenà col·locar el seu padrí que va ocupar el lloc de batle que li corresponia de forma legal i democràtica a sa Maquineta.

Al seu estimat, un tal Pericàs si no ho record malament, la madona d'aquella casa vella, no l'oblidà mai, en don fe. ■

Recordant a... Joan Losa Campomar

Per Maite Blázquez Losa, *neta*

El meu avi es deia Joan Losa Campomar. Va néixer a Mataró (Barcelona) en el dia 1 d'octubre de 1902. Sa mare pollencina (Francesca) i son pare d'Ozca (Miguel). Varen ser tres germans, Ramon el petit, Ignasi i l'avi.

En algun moment la família es va desplaçar a viure a Mallorca. I es van quedar sense pare. En una fotografia se'l veu molt jove, guapo i estranyament equipat, possiblement fent el servei militar.

A l'avi Joan li agradava molt el mar. Es guanyava la vida fent de mecànic-dentista i va anar a viure a Barcelona possiblement per estudiar.

Allà va instal·lar el seu taller de treball i allà va conèixer a la meva avia Teresa. Al barri on vivien les finestres de les seves cases donaven una enfront de l'altra.

Es van casar a l'església de Nostra Sra. de l'Esperança de Barcelona el 8 de setembre de 1932 i van viure un temps al barri del Guinardo de Barcelona. Pensem que fins a setembre de 1935.

No saben certament quan, però si que va ser després d'haver perdut als seus dos primers fills, que varen decidir instal·lar-se a Pollença i l'àvia embarassada del tercer fill va donar a llum el 3 de juny de 1936.

Va ser una nena, la Montse, la meva mare que no té cap record del seu pare perquè el cop d'estat es va produir al mes següent i no el va poder veure mai.

Deien que era d'Esquerra Republicana i se'l varen endur els primers dies de l'alçament armat. La seva esposa, dic respectant el desig de l'avi Joan, doncs així es dirigia a ella en totes les notes i escrits que va conservar l'avia, va tenir la primera notícia escrita el 6 d'agost de 1936. Li explicava que estava bé i que es trobava tancat en la 2ª bodega del Vapor Jaume I.

Fins a mitjans de setembre no apareixen a les cartes el nou encapçalament de Prisión Estación-Can Mir.

De tots aquests escrits que l'àvia va conservar hem sabut algunes coses de l'avi: demana-

va llibres per a llegir, era fumador i ho va haver de deixar perquè el tabac no li arribava, les hores se li feien interminables i avorrides, i les aprofitava fent contactes amb un metge que també estava amb ells amb qui va acordar que li faria arribar als pacients que necessitessin peses dentals. Tenia un bon amic –Pablo– a qui anomena en varies ocasions i amb qui potser va compartir les angoixes i preocupacions per la família i els aconteixements del moment, en els últims dies de la seva vida.

L'avi tenia moltes ganes de tornar a casa per poder estar amb la seva nena petita i confiava que la justícia li permetria. Així ho deia també en un escrit del mes de desembre.

La justícia no li va permetre. Una ordre de llibertat donada al 22 de gener de 1937 el va portar, contradictòriament, a la mort. La seva esposa no el va tornar a veure mai més. Va seguir residint a Pollença fins acabada la guerra al 1940 amb l'esperança d'aconseguir el coneixement de la veritat. No va poder ser. L'àvia va morir el 20 de novembre de 1974 sense tenir cap notícia del seu company.

A la seva habitació, sempre la va acompanyar, una gran i antiga fotografia de tots dos en el dia del seu casament.

Les investigacions dels membres de Memòria de Mallorca els han fet arribat a la conclusió de que l'avi Joan va ser assassinat la mateixa nit que va sortir de Can Mir. Possiblement està enterrat il·legalment en una fosa del cementiri de Porreres.

Joan Losa Campomar és un dels noms de les interminables llistes de ciutadans als que un dia se'ls va negar la justícia.

La seva família reclama el dret de saber la veritat per poder reparar emocionalment el trauma que encara representa l'acte de violència comès contra ell. ■

Qui pren els ajuntaments mallorquins al juliol del 36?

PRIMERA PART

RESUM

Encara que els falangistes es van implicar massivament des dels primers moments del cop d'estat de juliol de 1936 en la repressió, la sublevació fou concebuda i sempre dirigida pels militars africanistes qui, a mesura que anaven guanyant la guerra que ells mateixos havien provocat, s'anaven apoderant de tots els ressorts del Estat republicà i van acabar implantant una Dictadura militar (finalitzada la Guerra Civil) que es va allargar fins a la mort del seu dictador: Francisco Franco Bahamonde, al 1975¹.

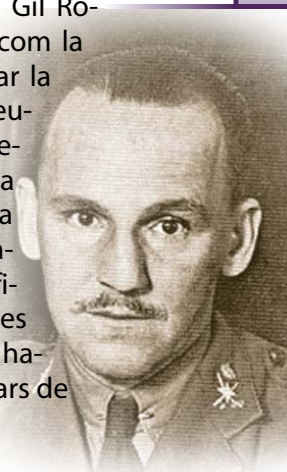
INTRODUCCIÓ

El militar, des de començaments del segle XIX, s'havia configurat a ell mateix com el defensor últim de l'interès de la Nació i pensava estar situat per sobre de la política. En la Restauració, a canvi de compensacions, els militars havien deixat el govern de l'Estat en mans dels polítics. L'establiment del Protectorat d'Espanya al Marroc va comportar la creació de l'Exèrcit d'Àfrica, que es va forjar amb les Guerres del Marroc durant divuit anys i es va enfortir durant tota la Dictadura de Miguel Primo de Rivera, convertint-se en l'Exèrcit espanyol més potent i millor equipat. Fins i tot, va tenir l'oportunitat de lluitar braç a braç amb les tècniques de l'Exèrcit colonial francès que havia intervingut en la Primera Guerra Mundial quan ambdós van derrotar la resistència marroquina (en el desembarcament d'Alhucemas). La Segona República, en el Bienni progressista, va promoure una reorganització de l'Exèrcit espanyol per a assegurar la Democràcia, a l'estil de la III República francesa; no obstant això, els militars africanistes, molts ja destinats en la Península, sentiren aquesta submissió a l'Estat com un càstig i com una interferència en els seus assumptes, especialment pel que fa a l'Exèrcit d'Àfrica que era, a més de las poques empreses capitalistes –algunes amb capital estranger– que operaven en la zona, el més beneficiat del Protectorat. Durant el Bienni conservador, l'Exèrcit d'Àfrica té l'oportunitat de entrar en combat a la Península (a la Revolució d'Astúries) i els seus militars veterans més destacats pogueren situar-se en llocs de decisió política al més alt nivell. Al guanyar el Front Popular, els militars africanistes, ja es decidiren a articular els plans d'enderrocar el Govern republicà (com ja ho havia intentat el general Jo-

sé Sanjurjo Sacanell²). Per aconseguir-ho, s'arriba a acords amb: La Falange –el 1 de juny entre Emilio Mola Vidal y un intermediari de José Antonio Primo de Rivera–; Els carlins; José María Gil Robles; i «fins i tot potències estrangeres, com la Itàlia de Mussolini, desitjosa d'augmentar la seva influència al mar Mediterrani i de neutralitzar el poder marítim de la Gran Bretanya i de França»³. A partir de juliol, Mola comença a acceptar el finançament que ja anteriorment li oferís la CEDA (Confederació Espanyola de Dretes Autònomes). Es fixa una nova data per a la insurrecció i es posa l'accent que totes les milícies civils havien d'oobeir només els comandants militars de la insurrecció⁴.

Ja des de finals de 1933, un grup d'oficials joves havien fundat una organització clandestina vinculada amb La Falange: La UME (Unió Militar Espanyola) i a l'acabament de 1934 van començar a contactar amb els veterans africanistes (entre ells amb Manuel Goded Llopis). La UME va servir de plataforma de comunicació i conspiració, i els militars, molts joves o que no tenien moltes possibilitats de promoció i que se havien acollit a la Llei de jubilacions anticipades de Manuel Azaña Díaz, serveixen de enllaços entre els militars peninsulars entre si i els del Marroc, sense aixecar sospites.

En els plans dels colpistes, la intervenció de l'Exèrcit d'Àfrica és en un principi concebuda per vèncer la resistència de les casernes peninsulars i el paper del Marroc, secundari. De la mateixa manera que Andalusia serviria com cap de pont si fos necessari portar l'Exèrcit colonial a la Península o Balears, que també pensaven estarien a l'espera de la presa de Madrid. No obstant això, més tard, a mesura que s'acosta el moment del cop, i quant aquest es produeix, el Marroc es converteix en fonamental en els primers mesos de la rebel·lió, i els militars africanistes, seguiran liderant així mateix la guerra i la repressió fins al final; aplicant els mètodes de la guerra colonial: planejant el cop com un objectiu bèl·lic i a la població civil com enemiga; matant; empresonant i/o represaliant als oponents; destituint a les autoritats locals per la força de les armes i col·locant en el seu lloc als seus simpatitzants; i creant una nova societat militaritzada y burocratitzada sota el seu poder (això és el que havien fet al Protectorat).

Manuel Goded Llopis

Com és sabut, Mola ja havia començat a dictar les seves instruccions reservades a partir d'abril del 36 per a informar als generals conspiradors de les mesures a adoptar, d'entre elles havia una referida al Marroc de data 30 de juny que deia el següent:

«Instrucciones para el desarrollo de las directivas relativas a Marruecos.

- a) Ocupar la sede de la primera autoridad militar, deteniendo al titular y tomando seguidamente el mando.
- b) Declarar el estado de guerra mediante bandos.
- c) Ocupar todos los cuarteles, polvorines, depósitos de armas, aeródromos y puertos.
- d) Ocupar los edificios públicos, especialmente el de teléfonos y telégrafos, correos, tribunales, cárceles y bancos.
- e) Cerrar la frontera en la Zona francesa y la de Tánger, extremando la vigilancia en los puestos fronterizos y costeros.
- f) Reforzar los puestos de control en las carreteras, puentes, depósitos de agua, fábricas de electricidad, etc.
- g) Utilizar las fuerzas moras de Regulares, Mahal-las, Harkas y Policía indígena, además del Tercio.
- h) Conferir el mando del orden público y seguridad en las ciudades a elementos de la Falange. En el campo y las cabilas dejarlo en manos de los interventores con ayuda de la Mejaznía armada mora.
- i) Detener a las autoridades civiles españolas que sean sospechosas, especialmente las encargadas del orden público y la seguridad.
- j) Ponerse en contacto con el Jalifa y sus visires para informarles del alzamiento.
- k) Comunicar a las autoridades moras el alzamiento, ejerciendo cerca de ellas una política de atracción.
- l) Ejercer una política de atracción cerca de los jefes de cofradías y chorfa.
- m) Detener al jefe de los nacionalistas moros Abdeljalak Torres y someter a sus seguidores a residencia forzosa.
- n) Detener a los cabecillas moros que nos combatieron durante la pacificación,
- o) Prohibir toda clase de desplazamientos, reduciendo al mínimo la concesión de salvoconductos.

- p) Hacerse cargo de la Emisora local, donde exista.
- q) Eliminar los elementos izquierdistas: comunistas, anarquistas, sindicalistas, masones, etc.
- r) Clausurar todos los locales de reuniones públicas tales como centrales sindicales, logias masónicas, sedes de partidos, casas del pueblo, ateneos.
- s) Prohibir toda clase de manifestaciones, huelgas, reuniones públicas y privadas.
- t) Suspender toda clase de comunicaciones telefónicas, telegráficas y postales con el exterior.
- u) Controlar la prensa, sometiéndola a censura.
- v) Incautarse de todas las armas de caza, anulando los permisos en vigor.
- x) Requisar todos los aparatos de radio en poder de particulares.
- y) Verificar los antecedentes personales de todos los interventores y declarar cesantes a los civiles.
- z) Someter a todos los funcionarios civiles españoles a una depuración.

Las presentes instrucciones deben ejecutarse simultáneamente»^v

Excepte l'específic del Marroc, els rebels van dur al peu de la lletra els altres punts els a Mallorca. Com podem apreciar, i com diu l'apartat q de les directrius de Mola, els qui en sortiren més mal parats foren els esquerrans mallorquins. Això demostra i dóna suport a les investigacions recents que diuen que la repressió franquista no es va originar com reacció a l'agressió d'altre bàndol o a excessos ocasionals. Sinó, com apunten aquestes investigacions, «les classes dirigents espanyoles, després de l'experiència de les vagues dels anys 1933-1934, estaven decidides a exterminar als elements articuladors de la societat republicana –polítics, sindicalistes, professionals, mestres...– per a impedir que tornés a repetir-se un programa de transformació social com el qual va intentar la República»^{vi}.

Paral·lelament a Mallorca operava la Junta divisòria de Balears a través de la qual els colpistes es comunicaven amb Mola^{vii} i aquest coordinava el cop a nivell nacional des de Navarra (el 25 de maig del 36 Sanjurjo li havia confirmat com a «Director» del *alzamiento* en Espanya^{viii}). La Junta balear la presidia el comandant d'Infanteria Mateu

Luis
García
Ruiz

Torres Bestard^x i la integraven civils i militars. No obstant això, la conspiració, tant a Mallorca com a la resta de Espanya, fou obra dels militars africanistes^x. El pla era que Goded, pronunciaria el bàndol de guerra en el qual assumia el poder absolut de la totalitat de l'arxipèlag i partiria cap a Barcelona per fer-hi el mateix, i, en el seu lloc, arribaria a Palma el general José Bosch Atienza des de Menorca; no obstant això, ambdós van veure truncades les seves aspiracions i els plans del cop a Mallorca alterats.

El fracàs de Goded aïlla Mallorca i propicia alguns intents de resistència ràpidament tallats pel tinent coronel Luis García Ruiz^{xi} i d'altres caps i militars que es van imposar als militars de major graduació. De bon començament, uns quants centenars de joves monàrquics o carlins o membres de Falange sortiren al carrer al costat de l'exèrcit però poc a poc els militars agafaren el control de les "milícies" i acabaren dissolent-les^{xii}.

PRESA DELS AJUNTAMENTS MALLORQUINS

Els militars més exaltats, amb García Ruiz al cap (governador civil nomenat per Goded abans de partir) i els falangistes i demés civils implicats, al comandament del capità d'Artilleria retirat, Alfonso de Zayas Bobadilla, «s'apoderaren de tots els ressorts de l'Administració i nomenaren a tot arreu noves autoritats^{xiii}.

Compte García Ruiz que el dia 19 a les set del matí Goded el va fer anar al seu despatx i el va confirmar com governador civil i immediatament es dirigeix al Govern Civil i se troba que ja feia uns minuts els *Jinetes de Alcalá* havien detingut el governador republicà, a Manuel Espina, i ens continua informant: «Al tomar posesión del cargo [...] destituí por teléfono a todos los Alcaldes y Comisiones Gestoras y en veinticuatro horas quedaron nombrados los nuevos Alcaldes, a los que no puse más condición que ser apolíticos y que fueran bien vistos en los pueblos, encarcelé a todos los elementos significados del Frente Popular^{xiv}. «Para nombrar los Alcaldes y Comisiones Gestoras hube de valerme de los Jefes de Puesto de la Guardia Civil^{xv}. Així per exemple en Sant Joan, el dia «22 de juliol, el caporal de la Guàrdia Civil [de Montuïri] donà possessió del càrrec al nou batle^{xvi}».

Alfonso de Zayas, en *Historia de la Vieja Guardia*, ens va descriure l'actuació dels falangistes subordinada als militars, així per exemple quan parla d'Inca diu: «Al iniciarse el glorioso Alzamiento nacional todos los camaradas encuadrados por la

Falange de Inca acuden presurosos al primer llamamiento de sus Jefes y ocupa cada uno su puesto, pudiendo de esta manera lograr los objetivos señalados por la autoridad militar^{xvii}. No obstant això, en els pobles petits, la Falange es va fer amb els Ajuntaments, per exemple, en el cas de Fornalutx, afirma: «Al iniciarse el Movimiento por la Falange local ya se habían nombrado a los falangistas que tenían que hacerse cargo del Ayuntamiento cuando se produjera la revolución nacional^{xviii} i nomena tots els càrrecs i assegura que «fueron los que se hicieron cargo del Movimiento el día 19 de julio de 1936». També a Llubí: «Iniciado el glorioso Alzamiento nacional, salieron a la calle con escopetas porque carecían de otras armas. Se hicieron cargo del mantenimiento del orden y de la Casa Consistorial^{xix}. I a Mancor: «Al estallar el Movimiento ocuparon la Casa Consistorial y poco después fueron destinados a guarnecer la costa de Lluch [sic]^{xx}».

A l'Ajuntament de Palma el 20 de juliol havia convocat ple i únicament compareix el secretari que fa constar «que no se ha presentado ninguno de los Señores Concejales». Dia 21 el mateix secretari escriu, «hago constar [...] que hoy, día de la fecha, por orden del Sr. Comandante Militar de Baleares, fechado diez y nueve último, se ha posesionado por sus medios y propia autoridad de la Alcaldía, D. Mateo Zaforteza Musoles, Teniente Auditor de Primera (Retirado)^{xxi}. Zaforteza al 1930 estava al Marroc a l'Auditoria de l'Exèrcit d'Àfrica i al 1931 es va acollir a la Llei d'Azaña. El dia 22, continua escrivint el secretari, «el Alcalde D. Mateo Zaforteza, por orden del Gobierno Civil y en vista de las circunstancias que se están atravesando, ha suspendido la próxima sesión municipal y las sucesivas hasta que se disponga lo contrario». El dia 29 el Secretari escriu, «hago constar que, hoy [...] se ha registrado [...] un oficio fechado día veinte y dos anterior por el que el Sr. Gobernador Civil, por razones de orden público comunica al Sr. Alcalde que ha destituido al Ayuntamiento y facultado a dicho Sr. Alcalde para designar a los componentes de una Comisión Gestora». I finalment dia 30 de juliol es constitueix la Comissió Gestora, amb la presència de García Ruiz «que ocupa la presidencia», l'alcalde, Zaforteza Musoles, i els gestors, «al objeto de proceder a la constitución de la Comisión Gestora Municipal». S'obre la sessió i el Secretari va llegint els següents documents:

- El nomenament de Goded a Zaforteza com alcalde el 19 de juliol, signat per ambdós. «A

Alfonso de Zayas Bobadilla

Mateu
Torres
Bestard

tenor de lo dispuesto en el artículo 55 de la vigente Ley de Orden Público, y en armonía a lo que preceptua el bando de esta fecha, declarando el estado de Guerra, he designado a V. para desempeñar el cargo de Alcalde-Presidente del Excmo. Ayuntamiento de esta ciudad, para cuyo fin requeriré al que actualmente lo desempeña para que le haga entrega del mismo, y en caso de que se niegue a ello, o no comparezca a su llamada, se hará cargo igualmente y, en todo caso, requeriré la presencia de los empleados presentes, a los que leeré el bando citado, a cuyo fin le incluyo un ejemplar, cominándoles con las penalidades que en el mismo se mencionan a los que no presten el debido auxilio. Los que se negaren al requerimiento serán detenidos y puestos a mi disposición.— Las únicas normas que deben inspirar su conducta son: disciplina y eficacia en el servicio».

- Seguidament es dóna lectura a un document del germà d'Emilio Darder, Bartomeu, dirigit al «Sr. Comandante Militar»: «Personados en esta su casa los Guardias de Circulación que me han requerido para que comunicara a mi hermano Emilio para que se presentara en el Ayuntamiento de Orden superior, les he manifestado que mi hermano no puede abandonar su domicilio por encontrarse en cama por haber sufrido un ataque de Angina de Pecho por ser un enfermo aórtico crónico y diagnosticado por diferentes especialistas.— Esta mañana ha sido asistido por el Doctor Sureda y Blanes el que le ha ordenado un absoluto descanso y reposo.— Lo que me complace en poner en su conocimiento para los efectos oportunos.— Palma de Mallorca a 19 de Julio de 1936.— B. Darder, —».
- Després es llegeix el «oficio» que el Secretari havia registrat el dia 29 si bé duia data del dia 22, en el qual «por orden del Sr. Gobernador Civil, por razones de orden público...» (que ja hem comentat més amunt). I el «Decreto de Alcaldía» de dia 29 pel qual el batlle diu que «en uso de las facultades que me fueron concedidas vengo a nombrar gestores...».
- A continuació pren la paraula García Ruiz, ho explica el Secretari: «El señor Gobernador dice que el Ejército español, ha tenido que levantarse en armas, para que no continuen las atrocidades del Frente Popular. Tan hartos es-

tabamos de ellas, que yo, que he pertenecido a un Cuerpo, que se honró siempre acatando los Poderes constituidos, cuando menos lo esperaba, al final de mi vida, he tenido que levantarme en armas, para la salvación de España. Yo espero mucho de la Gestora actual. Los que ocuparon anteriormente estos sillones, pidieron por tres veces mi destitución, y llegaron a decir, que o se marchaban ellos o me marchaba yo. Yo les eché el seis de octubre, y he vuelto a expulsarlos ahora, y esta vez para no volver jamás [...] hicieron una política de odio de clases y de hambre para la clase trabajadora [...] Nada más. Estoy seguro que esta Gestora, después de desapestar esta casa con vuestra inteligencia y sobre todo con vuestro patriotismo, conseguiréis levantar el nombre de ella, que está desacreditadísima. ¡Viva Palma de Mallorca! ¡Viva España!

Aleshores el batlle suspèn per breus moments la sessió per acompanyar el Governador.

- Una vegada represa la sessió pren la paraula un dels gestors –Guillermo Cirerol Tomas– i aquest diu, «Sres.: Completamente convencidos de la necesaria e inaplazable variación radical del rumbo que traía la nave española, dirigida por manos mercenarias al servicio de ocultos poderes extranjeros y a punto de entrar en la espantosa borrasca del comunismo [...] Unánimemente identificados, en deseos, nobles, aspiraciones y sublimes ideales, para nuestra querida España [...] aceptamos el encargo de nuestros superiores en estos difíciles momentos que atravesamos, de velar y cuidar de la administración y dirección de este Ayuntamiento [...] Sólo un programa trazado por nuestra Sacrosanta Religión y nuestro acendrado patriotismo» i passa a enumerar el seu programa, «Primero.— Cooperación decidida y eficaz por parte de este Ayuntamiento a esas heroicas y admirables milicias y a ese Ejército que cogidos de la mano, entusiastamente luchan y no escatiman sacrificio alguno para derrocar al anarquismo que se enseñoreaba de nuestra querida España [...]». I també acaba amb un ¡Viva España!^{xxii}

I ja no tornen a reunir-se fins dia 7 d'agost quan es nomenen les diferents comissions. Així, per exemple en la Comissió de Cultura estava Cirerol i un altre gestor i, també, en aquesta sessió, «por aclamación», es nomena tinent alcalde a Guillermo Cirerol^{xxiii}.

En Alcúdia s'havia reunit el ple de l'Ajuntament dia 17 de juliol a les 21 hores i no fan cap referència al cop d'Estat al Marroc. Però ja dia 23, «se reunieron en la Casa Consistorial los señores que abajo suscriben D. Bartolomé Mestre Vila y D. Magin Marqués Estrany, Alcalde saliente y entrante respectivamente, nombrado este último por el Excmo. Sr. Gobernador Civil de esta provincia, con objeto de proceder a exámen del libro de actas, de contabilidad y otros al posesionarse de la Alcaldía de este Ayuntamiento el último de los nombrados». I ja no tornen a reunir-se fins passat un mes, exactament dia 28 de setembre, «se reunieron, bajo la Presidencia del Sr. Alcalde D. Magin Marqués Estrany los señores [...] designados por el Sr. Alcalde para constituir la Comisión Gestora del Ayuntamiento de esta ciudad [...] Por unanimidad, se acordó ratificar el nombramiento de Presidente, hecho por el Excmo Sr Gobernador Civil a favor del Sr Alcalde D. Magin Marqués Estrany»^{xxiv}.

A Manacor, l'última reunió havia estat el 14 de juliol i el dia 21 el Secretari obri una diligència al Llibre d'Actes que diu: «La continuo para hacer constar la imposibilidad de recoger las firmas de los Concejales que asistieron á la sesión á que se refiere el acta anterior, por haber desaparecido de esta localidad, ignorándose su paradero», i la signa. Dia 24 compareix el nou batle, Jaime Jaime Rosselló (el capità Jaume, també havia estat al Marroc l'any 22 i 23 i també s'havia acollit a la Llei d'Azaña de retir anticipat) i els gestors, per la constitució de la Comissió Gestora. Es comença llegint «el oficio del Gobierno Civil de 20 del actual en el que se dispone que por razones de orden público ha acordado que se haga cargo del Ayuntamiento de esta ciudad D. Jaime Jaime Rosselló cesando el Ayuntamiento y constituyendo una Comisión Gestora en la forma que estime conveniente con cinco vecinos de ésta, además de dicho Sr. Jaume que ostentará la presidencia de la nueva Comisión Gestora». Seguidament el batle nomena els gestors, allí presents, ells ho accepten. «Y después de un cambio de impresiones en el que se puso de relieve el alto espíritu patriótico de los reunidos para coadyuvar con sus esfuerzos al movimiento salvador de España, el Sr. Presidente dió el acto por terminado del que se extiende la presente acta que firman los señores presentes...»^{xxv}.

A Inca, hi havia moviment de tropes ja dia 18 i el 19 «a les 6 del matí els militars i els falangistes ocupen els punts estratègics d'Inca. A les 8 hores es reben notícies que el general Goded ha decla-

rat l'estat de guerra [...] Al mig dia els soldats de la companyia manada pel capità Grau acordonen l'Ajuntament i un oficial dóna la notícia de la declaració de l'estat de guerra [...] El batle Capó és obligat a abandonar la batlia i és substituït pel comandant militar de la plaça, Andreu Cifre». «Els feixistes havien envaït la batlia, però el batle Capó s'havia negat a lliurar la vara fins que un conegut falangista inquer li posà una pistola contra el pit». El comandant Cifre Munar fou batle de dia 19 a 21 de juliol^{xxvi}.

El Llibre d'Actes de l'Ajuntament havia recollit la darrera sessió dia 17 de juliol i després fins dia 27 no consta res. I aquest 27 «se reunió la Comisión Gestora designada para regir la vida municipal bajo la presidencia del Sr. Alcalde D. Juan Erasmo Fluxà, al objeto de constituir dicha Comisión Gestora [...] el Sr. Alcalde dio cuenta de que en virtud de orden del Excmo. Sr. Gobernador Civil de la Provincia, fecha veinte del corriente, el día veinte y dos se había posesionado de la Alcaldía de esta ciudad y en virtud de las facultades que con la misma se me confiere, he designado para formar parte de la Comisión Gestora encargada de la administración municipal esperando la aceptación de los cargos; todos los gestores manifestaron que dadas las actuales circunstancias y por patriotismo aceptaban el cargo»^{xxvii}. De Fluxà sabem que al setembre de 1929 havia vingut destinat com alferes a la Comandància de Balears.^{xxviii}

I, per acabar, deixarem que el pintor pollencí Dionís Bennàssar ens xerri. «Dia 19 de Juliol: Forces militars conquereixen sota foc de fusells el Consistori de Pollença. La gent té un mal pressentiment. Han mort un paísà.

Dia 24 de Juliol: Homes i dones són detinguts contínuament; la presó està plena i els més perillosos són duits i repartits a les presons de Palma. El pànic és total. El crit de "Arriba España" és obligat com a eslògan de guerra. Són moments d'angoixa i desconcert. Uns pocs controlen la població, mal aconsellats pel més gros dels contrabandistes. Fins i tot se venjaven amb els fills. Malgrat manar fer les coses als altres, ells eren els únics responsables de moltes morts innocents i de més de tres-cents presoners civils.

Els afusellaments nocturns, escampats a les carreteres de Mallorca, imposats per feixistes italians de Mussolini, estan en ple desenvolupament. Estic regirat i res pesa dins la meva consciència.

Jaime
Jaime
Rosselló

23 d'Agost: A les deu del vespre vaig ésser sorprès dins un Bar –Bar Alhambra– i duit per gent civil amb armes a l'Ajuntament. Estic tancat allà dalt i els dos encarregats de la meua vigilància són de mala reputació; un, lladre reconegut i l'altre s'havia disparat en el dit per a no fer el servei militar. A les tres del vespre vaig sofrir en el porxo, amb la cara a la paret, un simulacre d'afusellament, tractant d'humiliar la meua dignitat personal.

3 de Gener de 1937: Tracto d'escapar de tot compromís i me refugio allà on viu el meu cunyat en el molí de Ca'n Xura dins l'Horta Pollencina. Visc sense amics. No hi ha ni guerra ni pau. Els arbres i les parets tenen orelles. Tot i tots respiren temor»^{xxix}.

En la descripció de Dionís no només veiem la presa de l'Ajuntament pollencí sinó com actuen els repressors i el ambient que provoquen. Hem pogut constatar el que ens deia el governador civil, en Lluís García Ruiz; que s'havia fet amb els Ajuntaments en vint-i-quatre hores. Efectivament des de el minut zero del aixecament els colpistes començaren amb protocols d'actuació que implan-ten burocràticament. Els Ajuntaments, podem concloure, els van prendre els militars. De la repressió són responsables tots els quals la van exercir, tots els quals la van instigar i tots els quals la van mantenir o van viure d'ella; si bé és dirigida, també a Mallorca, pels militars; encara que en els primers moments permeten que actuïn amb total impunitat (el mateix que feien ells), les milícies paramilitars, compostes sobretot per falangistes. «De tot d'una els civils armats, majoritàriament falangistes, es varen constituir en policia paral·lela, responsable de centenars d'assassinats de mallorquins d'esquerres durant els primer mesos de la guerra civil [...] Aquelles atrocitats minvaren notablement devers el 1937, quan els principals falangistes foren rellevats per militars [...] el 19 d'abril de 1937, Franco unifica la Comunió Tradicionalista amb la Falange Española [...] El marquès de Zayas, però, no es mostrà favorable a aquesta unificació i, com càstig, fou traslladat a Itàlia»^{xxx}.

D'altra part, subratllar que molts militars són falangistes i aquí hem de destacar dos: Alfonso de Zayas i el *capità Jaume*. I que Torres Bestard va ser el Cap Provincial de Milícies de F.E.T i les J.O.N.S i tots tres són uns dels màxims responsables de la repressió mallorquina.

Els rebels, per a intentar justificar la seva macabra actuació inventaren una història increïble. Deien que s'havien aixecat en armes per avortar un aixecament que durien a terme pròximament els republicans. Ells, por tant, donaven un cop preventiu

(recorden a Bush, Blair i Aznar i la seva guerra preventiva?). En les ratlles de més a dat hem pogut llegir com feien referència a semblant rondalla (així Cirerol, el que fora tinent de batle de Palma, dia 30 de juliol deia que Espanya estava «dirigida por manos mercenarias al servicio de ocultos poderes extranjeros y a punto de entrar en la espantosa borrasca del comunismo»). Però no es van conformar només amb dir-lo, a escampar les seves fabulacions, sinó que intentaren fins i tot demostrar la seva mentida. I així fabricaren proves i testimonis fals i tal vegada el procés més escandalós va ser contra Emili Darder, Alexandre Jaume, Antoni Mateu i Antoni Maria Quest. Contem amb un document inèdit d'Alexandre Jaume, tret de l'Arxiu de l'Associació *Memòria de Mallorca*. Es tracta d'una carta que el germà d'Alexandre Jaume, Andrés, dirigeix a Antoni M. Sbert a Barcelona, acompanyada d'un petit manuscrit d'Alexandre, el dia 26 de desembre del 36; demanant-li ajuda. Concretament li diu –una vegada li ha exposat totes les circumstàncies des de la detenció dia 19 de juliol fins l'arribada a l'hospital del seu germà recentment– que «para procesarle se ha inventado una supuesta revolución que debía estallar el 31 de Julio y se le señala como uno de los Jefes, claro está que se han buscado testigos falsos que con el terror que impera no ha sido difícil encontrar»^{xxxi}. ■

ⁱ Per a Franco, Les Guerres del Marroc i el Protectorat van suposar la gallina dels ous d'or. Amb les primeres va aconseguir arribar a general en un temps meteòric i des de Tetuán, a través de dos alemanys nazis allí residents, va aconseguir que Adolf Hitler s'impliqués en la seva guerra (aspecte aquest últim que veurem en la Segona Part d'aquest article).

ⁱⁱ «José Sanjurjo Sacanell, Marqués del Rif, en defensa de la Patria y del honor y prestigio del Ejército, se sublevó el 10 de agosto de 1932, y fracasado este movimiento, fue condenado a muerte. Indultado después [...] Puesto en libertad se desterró voluntariamente a Portugal, donde vivía en Estoril, y donde estaba elaborando el actual movimiento salvador de España, del que fue su primer caudillo, hasta que en acto de preparación para la guerra, al tomar el avión [...] con el fin de ponerse al frente de las tropas como Jefe Supremo del Ejército salvador, encontró la muerte». Sol·licitud de la vídua de Sanjurjo («Marquesa viuda del Rif»), el 25 de febrer de 1937 al «EXCMO. SEÑOR GENERAL JEFE DE LA GUERRA - BURGOS» perquè se li concedeixi «la Medalla de Sufrimientos por la Patria con la pensión que sea procedente». Expedient de Sanjurjo a l'Arxiu General Militar de Segòvia (AGMS).

ⁱⁱⁱ Josep MASSOT i MUNTANER, *Guerra civil i repressió a Mallorca* (Palma 2005), 135.

^{iv} Sebastian BALFOUR, *Abrazo mortal. De la guerra colonial a la Guerra Civil en España y Marruecos (1909-1939)*, (Barcelona, 2002), 483-484.

^v Mohammad IBN AZZUZ HAKIM, *La actitud de los moros ante el alzamiento. Marruecos 1936*, (Málaga 1997), 99-102.

^{vi} Josep FONTANA en el pròleg al llibre de Francisco ESPINOSA MAESTRE, *La columna de la muerte. El avance del ejército franquista de Sevilla a Badajoz* (Barcelona, 2007), 14.

^{vii} Emilio Mola, ja està a Melilla des de 1911 (poc després de sortir de l'Acadèmia), al any següent passa a les Forces Regulars Indígenes també en Melilla i en aquestes forces indígenes desenvolupà tota la seva carrera militar en diversos llocs del Protectorat i al llarg de totes les Guerres del Marroc. Era el director del cop d'Estat mentre arribava Sanjurjo des de Portugal. Però Sanjurjo va morir en accident d'avió quan venia per posar-se al cap del cop. Mola, també moriria d'accident d'avió el 3 de juny de 1937 en Alcocero (Burgos). Fulla de Serveis, Arxiu General Militar de Segòvia (AGMS).

^{viii} BALFOUR, *Abrazo mortal... Op. cit.*, 481.

^{ix} Bestard havia passat un poc més de quatre anys en Les Guerres del Marroc, en diferents moments i llocs del Protectorat, durant les batalles i anys més decisius (1912, 1921, 1924, 1925, 1926 i 1927). Va ser Ajudant de camp de Virgilio Cabanellas Ferrer, general Comandant Militar de Balears (1931 i 1932); recordem que Cabanellas és un dels de la cúpula colpista. Després també va ser Ajudant de camp de Franco quant aquest va estar a la Comandància Militar de Balears (1933 i 1934) i va partir amb ell, també com Ajudant de camp, quan Franco ascendeix a Cap Superior de les Forces Militars del Marroc (1935). Al 1936 Bestard torna voluntari a Palma, de maig a juny d'aquest any, en tant que ja havien començat les activitats de la Junta divisionària, és nomenat Jutge interí de la Comandància Militar de Balears. Bestard, un dels repressor més important en els primers moments, va instigar a Franco perquè els comandants militars de Mallorca augmentessin la repressió contra els republicans i també es castigues aquests primers comandaments perquè segons la seva opinió no havien estat prou enèrgics durant les primeres setmanes del cop d'Estat. En setembre fou nomenat Cap Provincial de Milícies de Falange espanyola i les J.O.N.S i, a l'octubre, li nomenen Governador Civil de la Província, càrrec que exerceix fins que al juliol del 37 se li destina al Marroc. Fulla de Serveis, Arxiu General Militar de Segòvia (AGMS).

^x MASSOT, *op. cit.*, 136. Aquí l'autor ens parla del predomini dels militars i en conversa amb l'autor, durant les Jornades sobre l'Exili balear (Palma, 2009), el professor Massot i Muntaner em va confirmar que també a Mallorca va ser el grup dels africanistes qui van dirigir tot. I, com anirem comprovant, així va anar. Només avançar que Goded era un dels veterans africanistes més bel·ligerants, va deixar editades les seves «notas y recuerdos de la campaña de Marruecos» en un gruixut llibre titulat *Marruecos. Las etapas de la pacificación*. I precisament havia estat destinat a Balears pel Front Popular como estratègia darrera que Azaña intentà (aïllar i dispersar als més sospitosos de atemptar contra la República, recordem que Goded ja havia estat acusat de la "Sanjurjada" al 1932). D'altre part, en MASSOT i MUNTANER, *El desembarcament de Bayo a Mallorca. Agost-setembre de 1936*, 16-20; se'ns detalla la composició de la Junta divisionària i la gènesi de l'Alzamiento i podem apreciar que els militars són majoria i fins i tot, el representant de la Falange, Alfonso de Zayas, en aquells moments se trobava acollit a la Llei de Retir d'Azaña, però dels anys 1920 al 1922 havia participat en les Guerres del Marroc; bombardejant la zona de Larache (Fulla de Serveis, Arxiu General Militar de Segòvia –AGMS–).

^{xi} Fou Ajudant de camp del capità General Valeriano Weyler i Nicolau (1924 i part de 1925). Va partir cap a les Guerres del Marroc a l'agost de 1925, primer s'incorpora a la Comandància d'Enginyers de Ceuta i després a la de Melilla. Va participar en

les operacions d'Alhucemas, en transmissions. Com es veurà, Goded, li va nomenar Governador Civil, càrrec que després ocupa Bestard. Al gener de 1937, «por orden del Generalísimo emprende la marcha en avión para Cádiz y Sevilla». Fulla de Serveis, Arxiu General Militar de Segòvia (AGMS).

^{xii} *Idem*, MASSOT, 137.

^{xiii} *Idem*, 12.

^{xiv} Luis GARCÍA RUIZ, «Datos para historiar el movimiento nacional en Baleares» en MASSOT i MUNTANER, *El primer franquisme a Mallorca*, (Barcelona, 1996), 58.

^{xv} *Idem*, 61.

^{xvi} Arnau COMPANYY MATES, *Sant Joan. Cacics i repressors*, (Palma, 1996), 68.

^{xvii} Alfonso ZAYAS BOBADILLA, *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*, (Madrid, 1955), 161.

^{xviii} ZAYAS, 158.

^{xix} *Idem*, 163.

^{xx} *Idem*, 171.

^{xxi} Libro de Actas de l'Ajuntament de Palma (LAAP). Arxiu Municipal de Can Bordils.

^{xxii} He reproduït exactament el text com apareix al Llibre d'Actes, encara que hi ha algú error de puntuació o sintàctic.

^{xxiii} *Idem*.

^{xxiv} Libro de Actas de l'Ajuntament d'Alcúdia (LAAA). Arxiu Històric.

^{xxv} Libro de Actas de l'Ajuntament de Manacor (LAAM). Arxiu Històric. (En els textos reproduïts no he corregit les possibles faltes de puntuació o ortogràfiques que pogués haver).

^{xxvi} Antoni i Jaume ARMENGOL COLL, *La repressió a Inca. La República i la Guerra Civil*, (Palma, 2005), 104, 103 i 96.

^{xxvii} Libro de Actas de l'Ajuntament d'Inca (LAAI). Arxiu Històric.

^{xxviii} «Noticias Militares», *La Vanguardia*, (24 de setembre de 1929), 11.

^{xxix} Martí Xavier MARCH CERDÀ, *Dionís Bennàssar (1904-1967)*, (Palma, 1987), 75. Basat en les notes autobiogràfiques inèdites de Dionís Bennàssar Mulet qui al 1923 sol·licita l'ingrés com a voluntari al Batalló d'Inca i el 1924 és embarcat amb destí al Marroc, a Larache, dins les Guerres del Marroc. El 31 de desembre es ferit de forma important i operat de la clavícula. En maig de 1925 es donat d'alta i torna a Mallorca. El 1926 el BOE publica el seu ingrés en el Cos de Militars Invàlids de Guerra, concedint-li la medalla de sofriment per la pàtria. Aquest fet suposa per a Dionís el poder mirar el seu futur amb més optimisme. A partir d'aleshores la pintura serà el seu treball personal.

^{xxx} ARMENGOL, *La repressió a Inca...*, 83.

^{xxxi} Arxiu Associació Memòria de Mallorca (AAMM). A la carta es tracten d'amics i comença aquesta felicitant Sbert pel seu càrrec. Aquest intel·lectual mallorquí acabava de ser nomenat per Lluís Companys conseller de Cultura.

Les fotos han estat tretes de www.fideus.com.

MARIA ÀNGELS RECIO GARCÍA,
vocal de l'Associació Memòria de Mallorca

CONTINUARÀ...

La repressió franquista i la Guerra Civil en la literatura catalana contemporània

Per Miquel López Crespi, escriptor

A *L'Amagatall* i a *Un tango de gardel en el gramòfon* havia novel·lat el cop d'estat feixista del divuit de juliol a Palma i la posterior repressió contra els republicans de les Illes; en obres com *Estiu de foc* i *Núria i la glòria dels vençuts* havia volgut deixar constància de les esperances de les llibertàries que volgueren alliberar les Illes quan vengueren, amb els milicians catalans del capità Bayó, a lluitar contra la reacció illenca i internacional. Ara, amb *Els crepuscles més pàl·lids* em proposava donar forma literària, novel·lar molts dels meus records familiars que també estaven relacionats amb aquella època. Es tractava de retre un homenatge, no solament als presoners republicans del "Batallón de Trabajadores número 151" sinó també, i amb la mateixa intensitat, a aquelles dones que donaren suport als repressaliats pel feixisme. I, en aquest

cas, l'homenatge podia esdevenir encara més intens. En iniciar la redacció de la novel·la *Els crepuscles més pàl·lids* tenia en ment tot el caramull d'històries, dels fets viscuts pel meu pare en temps de la guerra. Les experiències amb els ateneus llibertaris, la concepció de la cultura com a una arma que havia d'alliberar la humanitat de la ignorància propagada pel clergat i tota mena d'intel·lectuals al servei de la burgesia. Un món d'il·lusions i grans esperances col·lectives esbucacat amb la victòria feixista d'abril del trenta-nou. No endebades *Els crepuscles més pàl·lids* vol ser el relat, passat pels acostumats filtres de la imaginació, de les peripècies del pare i la mare, del món de la postguerra, de les esbojarrades ànsies de sobreviure d'un jovent al qual, a força de mentides i repressió, se'l privava de viure en llibertat. Descriure, ressuscitar, recrear la intensitat d'un amor apassionat entre un presoner republicà i una al·lota

mallorquina de casa bona era tot un repte. La novel·la que ens ocupa és una visió crua i àcida dels darrers dies de la guerra civil, de la desesperació que encercla els combatents republicans quan veuen que són traïts fins i tot per determinats sectors dels seus comandaments, que a començaments de l'any trenta-nou han pactat amb Franco, imaginant, il·lusos, que el feixisme els respectaria grau i escalafó. Fins i tot els anarquistes de Cipriano Mera participaren amb entusiasme en la tasca d'assassinar comunistes –el vil assassinat del tinent coronel Barceló i bona part del seu Estat Major per part de Casado, Besteiro i Mera!– i antifeixistes de totes les tendències que no volien lliurar les armes a Franco! Al començament de la novel·la ho explica el protagonista quan diu:

"Amb Joan Busquets i altres companys havíem deixat per unes hores la trinxera per a assabentar-nos del que s'esdevenia realment a Madrid. Els nostres comandaments militars ja eren en contacte amb els oficials franquistes i nosaltres oloràvem la traïció arreu. Què faria Mena? Serien certs els rumors que també participava en el cop d'estat contra la República? En arribar prop de la Gran Via ja veiérem les primeres columnes de soldats que llançaven els fusells i les cartutxeres al terra. El soroll sec de les metralladores i les baionetes, les pistoles, els morters que eren tirats de qualsevol manera, abandonats davant el portal de les cases, ressonaven dins la meua oïda amb un soroll semblant al de les bombes de l'aviació caient damunt les trinxeres: talment un gran edifici que s'ensorra. Era la sensació que em dominava en aquells moments. Només tenia al cap un pensament obsessiu: amb la sang que ens havia costat armar-nos, tenir un fusell a les mans, i ara ho abandonàvem, ho llençaven com aquell que llença als fons qualsevol estri inútil! Plorava de ràbia. Per un moment vaig sentir uns desigs immensos de disparar contra els que abandonaven les armes. Però, quin sentit hauria tengut matar uns joves que només pensaven a tornar a casa seva? Sabia que allò significava la desfeta de tot allò perquè havia lluitat i donat la vida el millor del poble. Sense armes ja no seríem mai més res de

res. Seríem esclafats sense pietat, a milers, durant generacions i més generacions”.

L'obra vol reflectir també l'ambient gris i opressiu dels anys posteriors a la desfeta republicana. Però això és tan sols una part de l'obra, un mínim resum de les intencions de l'autor. Abans ja havia escrit que la novel·la també és un particular experiment creatiu. Es tractava d'utilitzar diversos recursos literaris i, molt especialment, el monòleg, per aprofundir en la psicologia dels nostres personatges. Com deixar constància del vitalisme accentuat dels nostres herois? Seria possible reflectir la complexitat de la seva existència, el valor amb el qual l'home i la dona en aquest cas, s'enfronten amb les adversitats de la vida? En començar a escriure, en redactar els primers esborranys dels capítols inicials, no estava encara segur de poder reeixir en la tasca que tenia davant meu. Aconseguiria contrapuntar els monòlegs interiors dels tres personatges principals? Podria transmetre al lector, amb força abastament, l'espectacular fortalesa d'esperit d'aquells combatents que donaren tot per la llibertat; el valor dels homes i dones que en els camps de concentració i les presons feixistes resistiren tortures, humiliacions, i que anaren amb el cap ben alt, dignes, fins al mur de les execucions? Com transmetre a les generacions actuals aquell dinamisme infinit, aquella esperança inabastable en un esdevenidor lluminós?

En aquesta ocasió es tractava de descriure la crua realitat de la guerra i la postguerra a través dels ulls de tres personatges. El protagonista principal és el presoner republicà, en aquest cas el pare. Després, l'al·lota mallorquina que el veu arribar amb la corrua de presoners a l'estació de sa Pobla en un llunyà estiu del quaranta: és la visió literaturitzada de la mare. I, per arrodonir la narració, ens trobam amb una descripció realitzada per un fill que contempla aquell passat des del present. És una visió contemporània

dels fets esdevenguts en el passat. Una forma diferent de complementar el món dels dos protagonistes. La visió que té el fill en referència als esdeveniments que commouen la vida dels dos personatges principals de la novel·la ofereix un angle més “contemporani”, podríem dir més “actual”, a la narració. El fill reconstrueix la història que narren els dos protagonistes mitjançant la sèrie d'anècdotes que li contaren d'infant i, sobretot, a través de les poques fotografies salvades de la desfeta, d'aquells anys en els quals la nit i la desesperança omplien tot.

És evident que la posició del “fill” dels protagonistes és la visió de l'autor de la novel·la. *Els crepuscles més pàl·lids*, els inicials projectes, els primers capítols que vaig redactar neixen, precisament, de la contemplació de les poques fotografies salvades de la guerra, d'un caramull de revistes dels anys trenta que m'han permès seguir la cronologia d'aquells esdeveniments. He emprat igualment, i indubtablement m'han servit moltíssim, els pocs documents familiars salvats de la desfeta, alguna comunicació oficial del camp de concentració on va romandre el pare i, més que res, les històries narrades en la infància, els records que en contaren els amics de la família, molts dels quals ja irremeiablement desapareguts.

La postguerra és descrita, doncs, des de diversos angles, des de tres punts de vista diferents. La construcció del fil argumental de *Els crepuscles més pàl·lids* avança al ritme de la visió dels dos protagonistes principals, contrapuntats pels records del fill. Tot plegat conforma un ampli fresc històric bastit a partir dels esdeveniments personals i col·lectius que pateixen els nostres herois durant l'any quaranta del segle passat. La visió actual, com ja he dit, ve donada pels records del fill que reconstrueix aquells fets des del present. ■

Damià Crespí i Sbert

In memoriam

Benvolguts companys:

El dia 17 va morir el meu pare, Damia Crespí i Sbert. El dia 18 el vam incinerar i tota la família, per unanimitat, vam decidir fer ofrena de les flors a la placa dels assassinats pels fascistes que hi ha al cementiri de Palma.

Aquesta fotografia és d'aquell dia. Salut.

Maria Crespí

Mis antepasados y otros recuerdos...

Per Juan Hernández Jover

9ª entrega

Mi madre a los 18 años aprox. con el traje regional de Pinoso (Alicante).

Y sigue mi madre... "Yo me fui con mi abuela paterna y mis padres pusieron una criada y

una mujer dos días a la semana para ayudarles con el embutido, pues había matanza desde septiembre hasta abril.

Solamente pude ir al colegio dos años, desde los once hasta los trece que me sacaron para trabajar de firme; me dolió mucho abandonar la escuela pues de los siete hasta los once años que pusieron la escuela yo iba ayudando

con las matanzas, aparte que en esos dos años también perdí algunos días por el trabajo; en fin, que mi vida siempre ha sido el trabajar y trabajar sin descanso.

Como tenía tanta afición a la lectura y solo podía leer por las noches, a la luz de un candil, con mi hermana pequeña al lado y una almohada que hacía las veces de atril, leía todo lo que caía en mis manos; tomos muy pesados, hasta que caía rendida por el sueño. Por la mañana, mi hermana y yo, amanecíamos con las cavidades nasales ennegrecidas al respirar el humo negro de la "capuchina" de aceite, que al acabarse la "torcía" (la mecha) de algodón y el aceite, se quemaban todos los restos de impurezas. Recuerdo que (entre otros) me leí los dos enormes tomos de "Juan José" de Dicenta "Genoveva de Brabante", "La Mujer Adúltera", "El Conde de Montecristo", "Maldita", "El Mártir del Gólgota". Así que hice unas mezclas de lecturas que no vivía y a los quince años caí enferma con una anemia que me moría poco a poco sin darme cuenta.

En agosto de 1927 y en la Feria de Pinoso, me conoció el que más tarde sería mi esposo. Yo con mis 15 años que cumplía en septiembre, me "arreglé" con él, por aquello de que mi amiga tenía novio, aunque ella era cuatro años mayor que yo, así que en mi casa no querían, pero como no me dejaban bailar con chicos y aún no existía el cine, tomé esa decisión".

Continuará en una próxima entrega. ■

POEMA

Josep Muntaner Cerdà

Reproduïm l'article de na Mª Antònia Oliver que sortí publicat en el primer número de la nostra revista *Temps de la Memòria*. L'Associació es va posar en contacte amb en Josep per enregistrar els seus testimonis. Aquell dia es va fer soci i col·laborador, i a més va donar a l'Associació un exemplar de cada un dels seus llibres editats.

«L'altre dia quan anàrem a Pollença a entrevistar a Josep Muntaner, jo ja li havia demanat pel meu padrí telefònicament i m'havia dit que no el va conèixer a la presó de Ca'n Mir. En Josep em va dir que tenia un poema per mi dedicat als padrins. Al final de l'entrevista em va recitar el poema. No té res a veure amb el meu padrí, ni amb la repressió, però diu molt de la sensibilitat d'aquesta persona que no va conèixer el meu padrí, però que em va recitar un poema dedicat als padrins:

*Ben arran del poble,
a un pujolet,
els padrins vivien.
En sortir d'escola,
allà me n'anava
quan no feia fred.*

*El padrí llaurava
amb una somera;
cada soc li deia:
"Arri!, Avinguda!, Enrera!"*

*Ja la padrineta
m'estava esperant,
i una besada
me solia dar.*

*Amb net davantal
de fresca indiana,
llesques de pa amb oli
per berenar em dava;
o pa i confitura
de codony, guardada.*

*Finida la tasca,
el padrí venia
i, entrant la somera,
la desengornia.*

*Llavors ell s'asseia
a devora el foc,
i de tabac feia
un xigarro tort.*

*Ah, aquell xigarret,
prim i ajupit,
com el padrinet....!*

*De sopes un plat
i pa amb sobrassada,
amb quatre olivetes
haviem sopat.*

*A davall la taula
la moixa meulava,
demanat la pell
de la sobrassada.*

*Llavors el padrí
ja m'acompanyava,
i, a mitjan camí
"bona nit" mos dèiem,
amb una besada.*

A què és preciós? Vaig pensar que pot ser el meu padrí fos com aquest home.

Quantes morts sense sentit! Quantes coses haguessin pogut fer aquestes persones? No ho sabem mai. El que sí és cert, és que ens privaren de les seves vides, de la seva companyia, de la seva feina, de les seves obres. Penso que tots som víctimes. El títol de l'obra de'n Rubianes: "Lorca somos todos", em sembla molt encertat».

Temps de la Memòria núm. 1 - Octubre 2006